

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman İttifakının İran'a Yönelik Stratejileri ve Faaliyetleri Üzerine Bazı Tespitler

Ramazan Sonat*

(ORCID ID: 0000-0002-7189-5783)

Makale Gönderim Tarihi

09.01.2020

Makale Kabul Tarihi

14.02.2020

Özet

Bu çalışma, Türk ve Alman tarafının Birinci Dünya Savaşı'nda İran'da gerçekleştirdiği iş birliğinin boyutunu analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın ana odak noktasını tarafların savaşa yönelik beklentilerinin İran'da yürütülen müşterek harekâtı ne şekilde etkilediği oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışma iki önemli soruya cevap aramaktadır. İran'a yönelik müşterek harekâtın kontrolünü hangi tarafın daha fazla üstlendiği meselesi çalışmanın cevap aradığı ilk soruyu teşkil etmektedir. İran'da yürütülen müşterek harekâtın son bulmasında hangi tarafın aksiyonlarının kilit rol oynadığı konusu ise çalışmanın cevap aradığı bir diğer soruyu oluşturmaktadır. Çalışma bu iki soruya cevaplar ararken taraflar adına müşterek harekâtın yürütülmesinde ön plana çıkan bazı isimlerin görüşlerinden istifade etmiştir. Bu isimlerin görüşlerini analiz ederek ve bu görüşleri birtakım arşiv malzemesi ile destekleyerek müşterek harekâtın ortaya çıkışında ve uygulanışında ne gibi aksaklıkların meydana geldiğini açığa kavuşturmaya çalışmıştır. Ayrıca çalışma sonuç kısmında müşterek harekâtın etkinliği üzerine genel bir değerlendirme ile meseleyi nihayete kavuşturmayı arzu etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, İran, Müşterek Harekât, Türk, Alman.

* Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadırlı Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, ramazansonat@hotmail.com.

Some Findings on the Strategies and Activities of the Turkish-German Alliance Towards Iran During the First World War

Abstract

This study aims to analyze the extent of cooperation between the Turk and German sides in Iran during the First World War. The main focus of the study is on how the parties' expectations for war affect the joint operation in Iran. In this context, the study is looking for answers to two important questions. First, which side has taken more control of the joint action against Iran. Second, which side's actions led to the end of the joint operation in Iran. While seeking answers to these two questions, the study benefited from the views of some of the prominent names in the conduct of joint operation on behalf of the parties. The study analyzed the views of these names and supporting these views with the release of archives material, tried to find out what kind of problems have occurred in the emergence and implementation of the joint operation. Moreover, a general assessment of the effectiveness of the joint action in the conclusion part of the study has sought to bring the issue to an end.

Keywords: First World War, Iran, Joint Operation, Turk, German.

Giriş

Türk-Alman ittifakının Birinci Dünya Savaşı sırasında yoğunlaştığı, üzerine birtakım stratejiler ve faaliyetler tatbik etmeye çalıştığı en önemli alanlardan birisi kuşkusuz İran olmuştur. İran'ın jeopolitik ve jeostratejik konumu, sahip olduğu insan gücü, onu elinde tutana sunduğu avantajlar ittifakın bu alana yönelmesini sağlayan en önemli etkenler olarak belirmiştir. Fakat savaş sırasında tarafların İran'a yönelik beklentilerinin değişkenlik göstermesi bu bağlamda birbirlerine duydukları itimatsızlık zaman zaman ittifakın sahadaki harekât kabiliyetini zayıflatmış ve ittifak olgusunun her iki tarafta sert bir şekilde tartışılmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim bu durum aynı tarafta yer alan ancak farklı beklentilere sahip olan iki devletin nasıl bir konsept üzerinden tek bir alana yoğunlaşacağı sorunsalının ortaya çıkmasıyla neticelenmiştir. Bu çalışma temel olarak, Türk ve Alman tarafının İran konusundaki farklı beklentilerini açığa çıkararak bu beklentilerin iki müttefik devletin İran coğrafyasındaki operasyonel gücüne ne şekilde sirayet ettiğini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışma

özellikle tarafları temsil eden konsolosluk çalışanları ve askerî görevlilerin beyanatlarına başvurarak İran konusunda müttefiklerin nasıl bir ayrışma yaşadığını gözler önüne sermeyi hedeflemektedir. Yaşanan ayrışmanın müttefiklerin genel savaş anlayışına etki edip etmediği, etki etmiş ise bunun hangi boyutta olduğu çalışmanın odaklandığı bir diğer konuyu teşkil etmektedir. Ayrıca çalışma yukarıda dile getirilen sorulara cevaplar arayan diğer telif tetkik eserleri konu edinerek bu bağlamda onları çeşitli açılardan kritik ederek de İran'daki Türk-Alman ortaklığını daha düşünsel bir zemine oturtmayı hedeflemektedir. Bu sebepten ötürü çalışmada yalnızca gerekli görülen noktalar arşiv malzemesi ile desteklenmiştir. Bu durum da çalışmanın genel anlamda derleme türünün bir örneğini temsil ettiği gerçeğini okuyucunun hiçbir zaman göz ardı etmemesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

İran'a Yönelik Türk-Alman İttifak Planının Ortaya Çıkışı ve Uygulanışı Üzerine Bazı Mütalaalar

Osmanlı Devletinin 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile imzaladığı ittifak antlaşması¹, II. Abdülhamit döneminden itibaren bilhassa askerî açıdan gelişim gösteren Türk-Alman ilişkilerini² farklı bir boyuta taşımıştır. Bu tarihe kadar birbirleri ile askerî anlamda sürekli etkileşim halinde olan fakat bunu ortak bir operasyonel harekete taşıyamayan bu iki devlet artık yek vücut haline gelmiş ve ortak bir operasyonel faaliyet icra etme noktasında irade ortaya koymuşlardır. Bu ittifakın temel gayesini ise Türk-Alman çıkarlarını korumak ve olabildiğince genişletmek prensibi oluşturmuştur. Nitekim bu bağlamda Osmanlı Ordusu'nun ittifakın faaliyet alanları çerçevesinde Almanların gözetimi altında seferberlik sürecinde yeniden dizayn edilmesi ile de önemli bir adım atılmıştır³.

¹Bu konuda bkz: Veli Yılmaz, "I nci Dünya Harbi ve 2 Ağustos 1914 Tarihli Türk-Alman İttifak Antlaşması", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 3, S. 9, (1992), s. 121-131; Carl Mühlman, *İmparatorluğun Sonu 1914*, Çev., Kadir Kon, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 167-168.

²Bu konuda bkz: Yavuz Özgüldür, "Yüzbaşı Helmut Von Moltke'den Müşir Liman Von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askeri Heyetleri", *OTAM*, S. 4, (1993), s. 297-307; M. Nail Alkan, "Hayranlık, Dostluk ve Çıkar Üçgeninde Türk-Alman İlişkileri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, (Nisan 2015), s. 42-43.

³ Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı*

Seferberlik sürecinin ortaya çıkması ile birlikte bir yandan ordu birlikleri reforme edilirken diğer yandan Türk-Alman ittifakının faaliyet sahaları yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır. Almanların bilhassa İngiltere ve Rusya'yı Mısır ile Kafkasya'da sıkıştırma isteklerinden⁴ ötürü ordu birliklerinin ağırlıklı olarak bu iki alana doğru kaydırılma fikri Osmanlı Genelkurmayında önemli ölçüde benimsenmiştir. Fakat Mısır ve Kafkasya ile karşılaştırıldığında daha düşük seviyede muharebe alanları olarak düşünülen Irak⁵ ve İran gibi noktalara yönelik Türk-Alman planının ne olacağı konusu belirsizliğini korumaya devam etmiştir. Özellikle İran'a yönelik tatbik edilecek strateji konusunda Türk ve Alman tarafı farklı görüşlere/kaygılara sahip olmayı sürdürmüştür⁶.

Tarafların İran konusunda ayrışmalarında onların savaşa yönelik beklentilerinin farklılık göstermesi ve buna bağlı olarak birbirlerine duydukları güvensizlik büyük bir rol oynamıştır. Taraflar arasındaki ayrışmayı belirgin bir şekilde göstermesi bakımından; Osmanlı Devletinin -yönetimi elinde bulunduran İttihat ve Terakkinin- içerisinde İran'ın da yer aldığı Afganistan, Hindistan ve Türkistan'ı kapsayan geniş alana yönelik Pantürkist emelleri ve bu doğrultuda izlediği politika karşısında Almanya, benimsenecek Panislamizm siyasetinin müttefiklerin genel savaş beklentilerine daha uygun olacağını

Ordusu, Çev., Mehmet Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 62-75.

⁴ Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 108; von Kress, *Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk*, Çev., Tahir Balaban, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 17; Cemal Paşa, *Hatıralar*, Yay., Hz., Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 164; Mühlman, *İmparatorluğun Sonu*, s. 109, 145.

⁵Ağırlıklı olarak Alman etkisi altında bulunan Osmanlı Genelkurmayı, Irak coğrafyasını düşük seviyede muharebe alanı olarak tanımlamış ve bu alanda yer alan ordu birliklerini öncelikli muharebe alanı olarak gördüğü diğer noktalara sevk etmiştir. Nitekim bu durum da İngilizlerin Irak'ta yerleşik bir pozisyon almalarına ciddi katkı sağlamıştır. Bu konuda hazırlanan bir çalışma için bkz: Ramazan Sonat, "Bir Cephe İki Önemli Askerî Hata: Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı Sırasında Bağdat'ı Nasıl Kaybetti Sorusu Üzerine Düşünsel Bir Analiz", *History Studies*, 11/5, (Ekim 2019), s. 1731-1751.

⁶Touraj Atabaki, "I. Dünya Savaşı, Büyük Devletler Arasındaki Çekişmeler ve İran'da Siyasal Toplumun Doğuşu", *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 2-3; Mansoureh Ettehadiyeh, "İran Geçici Hükümeti", *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 10.

düşünmüştür⁷. Nitekim 1914-1916 yılları arasında Alman Genelkurmay Başkanı olarak görev yapan Erich von Falkenhayn'in⁸ şu sözleri bu durumu doğrulaması açısından oldukça önemlidir⁹: *“Yine aynı zamanda Kafkasya, İran, Afganistan ve Hint'te büyük çapta propagandaya da önem verilmişti. Bunun esası halifenin ilan ettiği “cihad-ı mukaddes” idi. Gerçi Türkiye kaynaklarının zaafı ve Alman kaynaklarını bu kadar uzak sahalarda kullanımın imkânsızlığı hasebiyle bu teşebbüslerden ancak sınırlı sonuç beklenirse de hiç olmazsa İngiltere'nin tahrik ve faaliyeti ile bir gün bu teşebbüslere aksi taraftan bizim mâruz olmamızın önünü almış olmak için buna teşebbüs zait addedilmemişti”*

Tarafların İran konusunda ortak bir düşünce sahibi olmamaları onların bu ülkeye yönelik ortak bir plan dahilinde operasyonel faaliyet icra etmelerini engellemiştir. Henüz Osmanlı Devleti fiili anlamda savaşa dahil edilmeden önce bile 1914 yılının Ağustos ayı içerisinde Türk ve Alman tarafı birbirlerinden asıl maksatlarını gizleyerek İran konusunda ortak birtakım adımlar atmaya başlamışlardır. Bu bağlamda taraflar nitelikli elemanlarını tek bir çatı altında birleştirip onları Afganistan, İran ve Hindistan üzerinde kullanarak sahadaki harekât kabiliyetlerini arttırmayı hedeflemişlerdir. Osmanlı Genelkurmayı bu iş

⁷Touraj Atabaki, “Doğu'ya Yöneliş: İran'da Osmanlı İstihbarat Servisinin Faaliyetleri”, *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 30-31; Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü*, Ter., Kemal Turan, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, s. 88-90; Touraj Atabaki, “Pantürkizm ve İran Milliyetçiliği”, *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 128; Ettehadiyyeh, “İran Geçici”, s. 10.

⁸Erich von Falkenhayn, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya*, Çev., Kurmay Yarbay Bursalı Mehmet Nihat, Yay., Hz., Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 27.

⁹Falkenhayn, *Birinci Dünya*, s. 59.

için başını Rauf Bey'in¹⁰ çektiği ve içerisinde Ömer Fevzi Bey¹¹ ile Tefvik Efendi¹² gibi önemli isimlerin yer aldığı sivil ve askerlerden oluşan özel bir heyet teşkil etmiştir. Almanlar ise bu heyete çok güvendikleri Oskar

¹⁰Rauf Bey'in bu iş için seçilmesinde Enver Paşa'nın onun şahsına duyduğu güven oldukça etkili olmuştur. Nitekim Rauf Bey de anılarında bu durumun üzerinde önemle durmuştur. Fakat aynı Rauf Bey bu iş için pek gönüllü olmadığını anılarında şu cümleler ile açıklamıştır: *"Artık bütün işlere hâkim bir durumda bulunduğu derhal sezilen Enver Paşa'yı, Harbiye Nezaretindeki makamında ziyaret ettim. İngiltere'de bulunduğu sırada, hal ve vaziyetin gidişi dolayısıyla kendileri en yüksek makamları işgal ederken beni ve durumumu düşünmekte kusur etmediklerini belirtmek isteyen pek samimî bir ifade ile: "-Rauf Bey, ne yapalım işte böyle oldu. Bu vazifede bize düştü. Yoksa Zatişahanenin, coğrafi durumu itibariyle ehemmiyeti aşikâr olan Afganistan ile münasebet tesis etmek ve Afgan ordusunu ıslah eylemek gibi bir vazife ile Afganistan Emrine göndermek üzere olduğu heyetin başında gitmeyi tercih ederdim" dedikten sonra gözlerimin içine bakarak düpe düz: "Sen gider misin?" teklifinde bulundu. Hatır ve hayalimden dahi geçirmedığım, bu beklenmedik teklif karşısında şaşkırdım ve elimde olmadan gülümseyerek, dilimin ucuna şu kelimeler geldi: "-Afganistan denen yerin adından başka nesini biliyoruz Paşam? ... Şu anda oranın haritadaki yerini bile gözümün önüne getiremem. Nereden, ne ile, nasıl gidilir, hangi yolların ucundadır, meçhulüm... Müsaadenizle, Amerika tarihiyle mi gitsem acaba?..."* Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım 1*, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 17.

¹¹Osmanlı Devletinin son dönemlerinde kritik görevler ifâ etmiş bir subay olarak ön plana çıkmaktadır. Ömer Fevzi Bey, bulunduğu görevler sırasında gerçekleştirdiği aksiyonlar ile son dönem Osmanlı subaylarının gayrinizami harp doktrinini nasıl içselleştirdiğine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu konuda bkz: Yüzbaşı Ömer Fevzi Bey, *Osmanlı Gayrinizami Harp Doktrini*, Yay., Hz., Ali Güneş, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.

¹²İsrafil Kurtcephe ve Mustafa Balcıoğlu tarafından ATASE Arşivlerine dayanılarak hazırlanan çalışmada Yüzbaşı Tefvik Efendi'nin heyete yaver olarak katıldığı ifade edilmektedir. İsrafil Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, *"Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi -Rauf Bey Müfrezesi-*", *OTAM*, S. 3, (1992), s. 250.

von Niedermayer¹³ ve Wilhelm Wassmuss¹⁴ gibi üst düzey isimlerin bulunduğu yaklaşık on beş yirmi kişi ile katkı sağlamışlardır¹⁵. Ünlü İngiliz gazeteci Peter Hopkirk'in meşhur *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun* kitabında ifade edildiği üzere Hem Oskar von Niedermayer hem de Wilhelm Wassmuss "*Almanya'nın 'Lawrence'ları' ya da İngiliz subayının deyişiyle 'Karanlık Melekleri' olacaktı. Aldıkları emir, cihad bayrağı altında şiddet ve karışıklık yaratmak, Doğu halklarını İngilizlerin ve müttefiklerinin aleyhine çevirmektir*¹⁶"

Heyetin teşekkülü ve arkasından birkaç kabile şeklinde hareketinden sonra Almanlar ile Türkler arasında görüş ayrılıkları derinleşmeye başlamıştır. Yol sırasında Türk ve Alman subayları arasında yaşanan kişisel sıkıntılar haricinde ortaya çıkan görüş ayrılığının temelinde tarafların Doğu da yürütülen operasyonel faaliyetlere yüklediği anlamın değişkenlik göstermesi önemli bir rol oynamıştır. Bu kapsamda

¹³ Heyette yer alan üst düzey isimlerden biri olan Niedermayer, bazı kaynaklarda Almanya'nın Lawrence olarak geçmektedir. Arapça ve Farsçanın yanında birçok dili akıcı bir şekilde konuşabilen Niedermayer çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Kendisi, Birinci Dünya Savaşı henüz başlamadan önce birtakım bilimsel çalışmalar adı altında İran ve Kafkasya coğrafyasında Alman istihbaratı için önemli bilgiler toplamıştır. Nitekim savaşın ortaya çıkmasının ardından bölgeyi çok iyi bilmesi sebebi ile Almanya tarafından Afganistan'a ulaşmak maksadı ile Rauf Bey'in başkanlık ettiği heyete dahil edilmiştir. Sean McMeekin, *The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts 2010, s. 212-218; Thomas L. Hughes, "The German Mission to Afghanistan, 1915-1916", *German Studies Review*, Vol., 25, No., 3, (October 2002), s. 455-456; Hans-Ulrich Seidt, "From Palestine to the Caucasus-Oskar Niedermayer and Germany's Middle Eastern Strategy in 1918", *German Studies Review*, Vol., 24, No., 1, (February 2001), s. 1-2; Hans Guhr, *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuz*, Çev., Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 134.

¹⁴ Heyetin bir diğer önemli ismidir. Onun heyete seçilmesinde Niedermayer gibi daha önce İran coğrafyasında bulunmuş olması oldukça etkili olmuştur. McMeekin, *The Berlin-Baghdad*, s. 215-217; Hughes, "The German Mission", s. 451, 455.

¹⁵ Orhan Koloğlu, *Curnalçilikten Teşkilatı Mahsusa'ya*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2017, s. 109-110; Vahdet Keleşylmaz, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Afganistan'a Yönelik Girişimleri", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara 2012, s. 1832-1833; K. Tuncer Çağlayan, "Afganistan'da Bir Türk-Alman Heyetinin Faaliyetlerine Karşı İngiltere'nin Politikaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVII, S. 50, (Temmuz 2001), s. 410; Kurtcephe-Balcıoğlu, "Romantik Bir Türk-Alman Projesi", s. 249-252.

¹⁶ Peter Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, Çev., Mehmet Harmancı, Bilgin Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 41.

Almanların İran'ı mı yoksa Afganistan'ı mı hedeflediklerinin tam anlamı ile belli olmaması Türklerin ise Panislamizm politikasını İran ve Kafkasya coğrafyasına yönelik fetih anlayışları için bir paravan olarak kullanmalarından¹⁷ ötürü oluşturulan heyet henüz birkaç ay geçmeden Aralık 1914 tarihinde tamamen dağılmıştır. Ayrıca heyetin dağılmasında İngilizlerin Basra Körfezi üzerinden Bağdat istikametine doğru hareket etmeleri karşısında Türklerin ilgili heyeti bu alanda kullanmak istemeleri ve Almanların Doğu'ya yönelik teşebbüslerinde Türkleri yalnızca bir araç olarak görme politikaları da etkili olmuştur. Netice itibarıyla heyetin başkanlığını üstlenen Rauf Bey kendi ekibi ile birlikte Güney İran üzerinde yer alan aşiretler üzerine birtakım faaliyetler icra etmek amacıyla bu alana doğru giderken Almanlar da Afganistan'a doğru hareket etmeye başlamışlardır¹⁸.

Rauf Bey'in ekibi ile birlikte Güney İran'da pozisyon alması müttefiklerin İran konusunda yaşadıkları ayrışmanın daha fazla derinleşmesine sebebiyet vermiştir. Bilhassa 1915 yılının bahar aylarından itibaren taraflar İran'da yer alan elemanları vasıtası ile birbirlerinin faaliyetlerini engelleme yarışı içerisine girmişlerdir. Almanlar, İran'ın jeopolitik, jeostratejik vb. konumunun kendilerine sağlayacağı avantajları düşünerek bu ülkeye tek başına hâkim olmak istemişlerdir. Bu bağlamda da İran Hükümetini ve sahadaki yerel

¹⁷ Nitekim bu kapsamda Türk tarafı Rauf Bey heyetinin dışında Kafkasya, İran ve Afganistan'a farklı heyetler ve elemanlar göndererek bu alanlarda yer alan unsurları kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Bu konuda yapılan bazı çalışmalar için bkz: Sadık Sarısan, "Ömer Naci Bey Müfrezesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu Dergisi*, S. 16, (1995), s. 501-513; Çağdaş Yüksel, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa*, (Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Denizli 2019, s. 69-vd; Barış Metin, *Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2007, s. 68-71; Rıdvan Ayaydın, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İran'da Cihad-ı Ekber Faaliyetleri*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2016, s. 141-163; Sadık Sarısan, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran Elçiliğimiz İle İrtibatlı Bazı Teşkilat-ı Mahsusa Faaliyetleri", *OTAM*, S. 7, (1996), s. 209-217.

¹⁸ Ettehadiyyeh, "İran Geçici", s. 10; Atabaki, "Doğu'ya Yöneliş", s. 30-36; Atabaki, "Pantürkizm ve İran", s. 128; Kurtcephe-Balcioğlu, "Romantik Bir Türk-Alman Projesi", s. 256-257; Hughes, "The German Mission", s. 456-vd; Keleşyılmaz, "I. Dünya Savaşı'nda", s. 1833-1835; Çağlayan, "Afganistan'da Bir Türk-Alman", s. 410-411; Koloğlu, *Curnalcilikten*, s. 110-111.

unsurları kendi saflarına çekerek ¹⁹ Rauf Bey'in faaliyetlerini sonlandırmaya çalışmışlardır. Özellikle bu bağlamda amaçlarına ulaşabilmek için Kelhor ve Sencabi gibi önemli Kürt aşiretleri ile İran'da uzun bir süredir yer alan İsveçli subayları²⁰ kullanmışlardır. Bunun için Almanya'nın Tahran Büyükelçisi Prens Reuss, Avusturya'nın Tahran Büyükelçisi Logoteti ve Alman Askerî Ataşesi Kont Kaunitz gibi isimler²¹ sahada faal bir şekilde hareket etmişlerdir. Ayrıca sahada bulunan veyahut sahadan haber alan bazı Alman subaylar da Rauf Bey'den duydukları rahatsızlıkları²² sık sık Osmanlı Genelkurmayına bildirmeye başlamışlardır. Türkler ise Almanların itirazlarına rağmen kendi emelleri çerçevesinde Rauf Bey'in İran coğrafyası üzerindeki faaliyetlerini genişletmesine ilk etapta pek fazla ses çıkarmamışlardır. Fakat İran'daki durumun giderek Rauf Bey'in aleyhine devam etmesinden ötürü daha fazla bu baskılara katlanılamayacağını anlaşılmaya üzerine heyetin Eylül 1915 tarihinde lağvına karar verilmiştir. Türk tarafı bu süreçte Rauf Bey aracılığı ile İran'da istediği amaca ulaşamadığı gibi Almanların

¹⁹Burada şunu ifade etmek gerekir ki Alman tarafının İran Hükümetini kendi yanına almaya çalıştığı süreçte Türk tarafı da müttefikinden gizli gizli İran Hükümeti ile bir ittifak anlaşması yapmaya çalışmıştır. Bu konu bkz: Ö. Kürşat Karacagil, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devletinin İran'la İttifak Kurma Arayışları", *OTAM*, 36, (Güz 2014), s. 101-106.

²⁰1910 yılında demokratlar tarafından kurulan İran Devlet Jandarma Teşkilatının eğitimi için gelen bu subayların bir kısmı savaş başladığında ülkelerine dönse de kalanlar savaş sırasında Osmanlı Devleti, Rusya ve Almanya üçgeninde İran'da etkin bir profil çizmişlerdir. Bu konuda bkz: Stephanie Cronin, "İran Milliyetçiliği ve Devlet Jandarması", *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 45-60.

²¹Bu isimler sahada faal bir şekilde hareket ederlerken bazen birbirleri ile anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Hatta Almanya'nın bu genç ve tecrübesiz isimleri böylesine önemli bir coğrafyada görevlendirmesi birtakım eleştirilerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 141-142.

²²Rauf Bey de Almanlardan ciddi anlamda rahatsızlık duymuştur. Nitekim Rauf Bey'in anılarında dile getirdiği şu sözler iki müttefik devletin İran'da nasıl bir ayrışma yaşadığını göstermesi açısından oldukça önemlidir: "Bu esnada müttefikimiz Almanların İran'daki durumları ise pek acıptı. Almanlar burada yalnız kendi menfaatlerini gözönünde bulundurarak, bizi ellerinde âlet gibi kullanmaktan başka bir şey düşünmediklerini her halleriyle hissettiriyorlardı. Nitekim Kirind'te bulunduğum sırada İranlı aşiretlerin hücumuna uğrayarak vuruşmağa başladığımız zaman, yanımdan defetmiş olduğum mâhut Fon Van Muss ile Tahran'daki Ateşemiliteri Von Kaniç'i de karşımızda, çarpıştığımız bu aşiretlerin arasında gördük. Bundan da anlaşılıyordu ki Almanlar, İran'la aramızı açarak, onlara da bize de ayrı ayrı hükmetmek maksadını gütmektedirler" Orbay, *Cehennem Değirmeni*, s. 21-22.

faaliyetleri neticesinde de İran Hükümeti ve ahali nezdinde²³ ciddi bir itibar kaybına uğramıştır²⁴.

İran'daki Türk-Alman uyuşmazlığı tarafların bütün bu girişimlerine rağmen azalmak bir yana artarak devam etmiştir. Almanlar, Rauf Bey'in İran'daki misyonunun tamamlanması ile ortaya çıkan boşluğu artık tamamen kendilerinin doldurması gerektiğine inanmışlardır. Türkler ise İran'daki güçlerini muhafaza edebilmek için Almanların bu isteğine güçleri ölçüsünde karşı koymaya çalışmışlardır. Hatta taraflar belirli bir süreden sonra müttefiklik prensibini bir kenara bırakarak İran'da yer alan temsilcileri aracılığı ile birbirlerini suçlamaya başlamışlardır. Örneğin Osmanlı Devletinin Tahran Sefiri Asım Bey sık sık İstanbul'a gönderdiği telgraflar ile gerekli mercileri bilgilendirerek meselenin önemini ortaya koymaya çalışmıştır. Asım Bey 23 Kasım 1915 tarihinde Hariciye Nezaretine gönderdiği telgrafta, Rusların İran'ın çeşitli noktalarında yer alan kuvvetlerini toplayarak Tahran üzerine yürümeye başladıklarını ve bu durumun ortaya çıkmasında Almanların büyük payı olduğunu ifade etmiştir. Asım Bey'e göre birçok uyarıya rağmen Almanların Türklerden bağımsız bir şekilde hazır olmayan İran Hükümetini müttefik devletler tarafına çekmek istemesi²⁵ bu bağlamda

²³Her ne kadar Rauf Bey'in İran'daki faaliyetlerine dair çok az bilgi ihtiva etse de *İran İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Belgeleri* isimli çalışmada Türk tarafının İran'daki teşebbüslerinin bilhassa Ocak 1915 tarihinden itibaren sık sık bu ülkenin resmi makamları tarafından İstanbul'a protesto edildiği ifade edilmektedir. *İran İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Belgeleri İran'ın Tarafsızlığı*, Çev., Bilge Bulut, Pencere Yayınları, İstanbul 2009, s. 153-158, 202-203, 207-213.

²⁴Sean McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, Çev., Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 218-219; Sezen Kılıç, "Alman Deniz Ataşesi Humann'ın Mektuplarında Enver Paşa", *Bilig*, S. 77, (Bahar 2016), s. 117-118; Rafael de Nogales, *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)*, Çev., Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2008, s. 164-165; Mustafa Arıkan, "Harb-i Umûmî'de Osmanlı Devleti'nin İran Cephesi'nde Yaşadığı Bazı İstihbarat Zaafırları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 53, (2013), s. 8-9; Koloğlu, *Curnalilikten*, s. 112-113; Kurtcephe-Balcıoğlu, "Romantik Bir Türk-Alman Projesi", s. 260-268; Ettehadiyyeh, "İran Geçici", s. 11-15.

²⁵Almanlar, amaçlarına ulaşabilmek için bir taraftan İran'da yer alan ajanları vasıtası ile bilgi toplamışlar diğer taraftan da hükümet üyelerini ekonomik açıdan kuşatarak Tahran'da kendi kontrollerinde bir darbe teşebbüsünde bulunmuşlardır. Bu konuda bkz: Alexander Will, "Birinci Dünya Savaşı'nda Alman-Osmanlı İlişkileri Bağlamında Cihad Propagandası, Bunun Etkileri ve Getirdiği Sorunlar", *Mehmet Âkif, 100 Yıl Sonra Berlinde*, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Mehmet Âkif Ersoy Araştırmaları Merkezi

İran'da yer alan jandarma birlikleri, Kazaklar ve birtakım yerel unsurlara para dağıtmaları Rusları kuşkulandırarak onların Tahran üzerine hareket etmelerine sebep olmuştur. Asım Bey, Hariciye Nezaretine gönderdiği 28 Kasım 1915 tarihli bir başka yazıda ise Almanların Türklerden bağımsız bir şekilde İran'da hareket etmelerinin kendilerine neye mal olduğunu daha geniş bir şekilde izah etmiştir. O, Rus kuvvetlerinin Tahran istikametine doğru hareket etmeleri sebebiyle İran Şahı ve hükümet üyelerini Kum Şehri'ne geri çekilmeye iknaya çalıştığı sırada dahi Tahran Alman sefiri dahil hemen hemen hiçbir Alman konsolosluk görevlisinin kendisine destek vermediğini bilakis Almanların bu sıkıntılı süreçte İran'da başına buyruk hareket etmelerinin kendilerine büyük zarar verdiğinden önemle bahsetmiştir²⁶.

Asım Bey dışında Osmanlı Devleti adına İran'da çeşitli vazifeler ifa eden bazı isimlerin aynı süreçte İstanbul'a gönderdiği raporlar müttefiklerin bu ülkede yaşadığı ayrışmayı net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu kapsamda Afganistan'a gitmek üzere İran'a hareket eden İzmir Mebusu Ubeydullah Efendi'nin ²⁷ 9 Ekim 1915 tarihinde Hemedan'da kaleme aldığı telgrafta Rus ve İngilizlere karşı ayaklanmaya teşvik etmek amacıyla Almanlar tarafından İran aşiretlerine para dağıtıldığı fakat bu dağıtımın Osmanlı Devleti eliyle gerçekleşmemesi nedeniyle nihai hedefe bir türlü ulaşamadığından bahsedilmiştir²⁸.

İran'da yaşanan Türk-Alman anlaşmazlığı ülkenin tamamen Rus hakimiyeti altına girmesine aracılık etmiştir. Aralık 1915 tarihine gelindiğinde Rusların ilerleyişlerine daha fazla direnilemeyeceğini anlayan içerisinde milletvekili, gazeteci ve elçilik çalışanlarını kapsayan geniş bir kitle başkent Tahran'dan ayrılmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu kitle ilk etapta Kum Şehri'ne yerleşse de Rusların aralıksız ilerleyişleri

Yayınları, Ankara 2015, s. 187; Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 141-142.

²⁶ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti, Siyasî Kısım, 2338/94. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (BOA. HR. SYS.) olarak kısaltılmıştır. BOA. HR. SYS., 2338/95.

²⁷ Cihad-ı Ekber'i Afganistan'a ve onun ötesine yaymak amacıyla İstanbul tarafından özel olarak görevlendirilmiştir. Fakat Afganistan'a seyahati sırasında bilhassa İran'daki durumun Türk-Alman ittifakı aleyhinde gelişmesi nedeniyle bu ülke içerisinde farklı noktalar hareket ederek müttefikler adına bilgi toplamıştır. BOA. HR. SYS., 2338/75; BOA. HR. SYS., 2341/9; BOA. HR. SYS., 2449/2; BOA. HR. SYS., 2977/61.

²⁸ BOA. HR. SYS., 2338/81.

karşısında sırasıyla İsfahan, Kirmanşah ve Kasr-ı Şirin'e hareket etmek mecburiyetinde kalmış ve nihayetinde daha güvenli bir nokta olması sebebiyle Mayıs 1916 tarihinde geçici olarak Bağdat'a yerleştirilmiştir. Böylece İran'a yönelik Türk-Alman ittifakının ilk evresi başarısızlıkla sonuçlanmıştır²⁹.

İran'a yönelik Türk-Alman ittifak planının başarısız olması tarafların hem kendilerini hem de birbirlerini eleştiriye tâbi tutmalarının önünü açmıştır. Taraflar birbirlerine ve kendilerine; ittifak planının ortaya çıkışında kimin daha fazla rol üstlendiği, kimin bu planın tatbik edilmesinde daha fazla çaba sarf ettiği ve kimin plandan bağımsız bir şekilde hareket ettiği şeklinde sorular yöneltilmişlerdir. Şüphesiz bu soruları Almanya tarafında en fazla dile getirenlerden birisi Liman von Sanders olmuştur. Liman Paşa, anılarında genelde Doğu özelde İran'a yönelik tatbik edilen müttefik politikasını geniş bir şekilde değerlendirmiş ve kendisi gibi önemli bir kişinin bu politikanın oluşumuna dahil edilmemesini şu sözler ile eleştiriye tâbi tutmuştur³⁰.

“1914/15 kışının başlangıcında ilk özel Alman askerî heyetleri İstanbul'a varmıştı. Bunlardan birisi Afganistan'a ve diğeri de Şattü'l-Arap'ın denize döküldüğü bölgeye tahsis edilmişlerdi. Sonradan bunlara ilave olarak İran için özel bir heyet de geldi. Bunların hepsi ortaklaşa çok geniş fakat açık olmayan plânlarla geldiler ve büyük miktarda paraya sahiptiler. Bunların gönderilmesine Berlin'deki Hariciye Nezareti tarafından sebebiyet verilmiş olduğundan, Almanya Sefareti'ne ve dolayısıyla ataşemilitere bağlı bulunuyorlardı. Bu heyetler tamamıyla subaylardan oluşmasına rağmen, başkanlığım altındaki eski askerî heyetin bu konuda ne fikri alınmış ne de heyet bunların gönderilmesi hakkında herhangi bir şekilde bilgilendirilmişti.

Bunların gönderilmesi daha başlangıçta bir hata gibi görünüyordu. Benden sorulmuş olsaydı gönderilmemelerini önemle tavsiye ederdim. Daha önce bu memleketlerde bir kerecik olsun seyahat etmiş olan sınırlı

²⁹Ramazan Sonat, “Tahran Sefiri Asım Bey'in Raporları Doğrultusunda Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran'daki Rus Askerî Varlığı Üzerine Bir İnceleme”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, Vol., 5, Issue., 13, (November 2018), s. 186; Ettehadiyyeh, “İran Geçici”, s. 12-16; Cronin, “İran Milliyetçiliği”, s. 56-60; Koloğlu, *Curnalcilikten*, s. 113; McMeekin, *Rusya'nın Rolü*, s. 224-227.

³⁰Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, Çev., Osmanlı Genelkurmayı Askerî Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yay., Hz., Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013, s. 66-67.

sayıda bazı şahsiyetler bile buralarda harp için kıymetli işler göremezlerdi. Çünkü başarı, bu heyetlerle birlikte aynı zamanda askerî kuvvet gönderilmesine de bağlıydı. Fakat bunun için gerekli birlikleri ancak Türkiye verebilirdi. Ancak bu yardımın Türkiye'den talep edilmesi hâlinde kendi istifadesi hiçbir şekilde Alman menfaatlerine uymayan Türkiye'ye bağımlı olmamız gerekecekti. Bundan başka daha kendi memleketlerinin savunması meşguliyeti kendilerine yeten Türklerin dikkati, hiçbir başarı vaat etmeyen ve açık olmayan hayalî istikametlere yönlendirilmiş olacaktı. İşte nitekim bütün bu fedakârlıklara rağmen bu heyetlerden bu sebeple bile olsa kıymetli bir sonuç alınamadı”

Liman Paşa'nın düşüncelerinin bir benzerini Türk tarafında benimseyen Ahmet İzzet Paşa anılarında Enver Paşa'yı suçlamıştır. Ahmet İzzet Paşa'nın ordu birliklerinin genel savaş planlamasını değerlendirirken sarf ettiği *“Enver Paşa, İran ve Turan'ı birleştirerek Timur ve Cengiz saltanatını diriltmek hülyasına düşmüş, Cemal Paşa ise aşırı alçakgönüllülüğü ile Mısır Sultanlığı'yla yetinmişti”*³¹ şeklindeki sözleri Osmanlı Genelkurmayı içerisinde savaş hedeflerinin belirlenmesi konusunda³² çok ciddi görüş ayrılıklarının olduğunu gözler önüne sermektedir.

Bu görüş ayrılığını paylaşan bir diğer önemli isim Kazım Karabekir Paşa olmuştur. Kazım Karabekir Paşa da anılarında seferberlik planları hazırlanırken Enver Paşa'nın İran konusundaki arzusunu tatbik edebilmek için kendisini bir şekilde Tahran üzerine göndermeye çalıştığı şu temsili sözler ile açıklamıştır³³:

“Pergelimle haritadan ölçerken, Enver Paşa söze başladı:

³¹Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım, İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri*, Yay., Hz., Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, C. 1, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 214.

³²Bu konuya burada ayrı bir parantez açmak gerekir. Osmanlı Genelkurmayının ağırlıklı olarak Alman etkisi altında bulunması karargâh da görevli Türk subaylarının seferberliğin ilanı ile birlikte birtakım görevler adı altında İstanbul'dan uzaklaştırılmalarının önünü açmıştır. Nitekim Kazım Karabekir Paşa anılarında, kendisi ve Hafız Hakkı Paşa gibi birçok Türk subayının bu durumdan duydukları şikâyetten bahsetmiştir. Bu konuda bkz: Kâzım Karabekir, *I. Dünya Savaşı Anıları*, Yay., Hz., Ziver Öktem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 382-395; Yine Cemal Paşa'nın Suriye'ye tayin edilmesi, Enver Paşa'nın önemli Türk subaylarını İstanbul'dan uzaklaştırmasına ve kendi iktidarını muhafaza edebilmesine olanak sağlamıştır. Paşa, *Hatıralar*, s. 164-165.

³³Karabekir, *I. Dünya*, s. 394-395.

-Bırak onu! Ne kadar zamanda giderse gitsin! Kafkas cephesiyle hepimiz meşgul bulunuyoruz. Sen şu Tahran'a bir kumandan bul! En karanlık ve tehlikeli günlerde birbirimizi tanıyarak itimat kazanmış bir kimse olmalı, düşün bakalım. Cemal Paşa Mısır'a, Hakkı Erzurum'a, Halil Tebriz'e gidiyor. Ben diyorum ki benim en güvendiğim bir arkadaşım da Tahran'a gitsin! Anladın mı şimdi kimi göndermek istiyorum!

Elimden pergeli haritanın üstüne bıraktım ve hazır ol vaziyeti alarak bir selam verdim.

Enver – Bravo Kâzım! İşte ben bu iş için senden başkasına güvenemedim. Açıkça söylemekten de çekindim. Şimdi sen hazırlan! Fakat pek mahrem tut, kimseye açma''

Türk-Alman ittifakının genel anlamda Doğu'ya özelde İran'a yönelik faaliyetlerinin o günkü şartlarda bir karşılığının olup olmadığı tarafların en fazla üzerinde durduğu konulardan birisi olmuştur. Nitekim savaş sırasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul'daki elçilik binasında askerî ataşe olarak yer alan ve Alman diplomasisini yakından takip eden General J. Pomiankowski'nin³⁴ şu değerlendirmeleri müttefik devletlerin konu ile ilgili yaşadığı kafa karışıklığını göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir³⁵:

“Harbin başlamasından hemen sonra, güya Orta Asya'yı iyi bilen birçok kimse, İstanbul'a akın etmeye başladığı zaman, Alman diplomasisinin amaçları içine sokulan esrar perdesini kısmen de olsa kaldırmıştım. Edindiğim bilgilere göre, bir yandan gelecekteki Bağdat demiryolunu herhangi bir saldırıya karşı korumak, diğer taraftan Rusları ve İngilizleri İran'dan atmak için kuvvetli bir Alman-İran ordusu teşkil edilmek istenmişti. Bir başka Alman doğu planı ise, Türkiye-İran-Afganistan arasında bir ittifakın kurulmasını ve Irak'tan başlayarak İran üzerinden Kabil'e giden yol üstündeki şehir ve kasabaların birbirleriyle rabitasını öngörmekteydi. Bu yolla Afganistan'a silah ve cephaneye sevkiyatı sağlanacak ve buradan Hindistan'a rahatça taarruz edilecekti.

Bu planın kimin kafasından çıktığını, ciddiye alınıp alınmadığını ve ayrıca tatbik edilip edilmediğini bilmiyordum. Bana kalırsa, bu fikir çok

³⁴Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 11.

³⁵Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 50.

saçma idi. Üstelik ne coğrafi şartlar ile Müslüman ülkelerin karşılıklı politik münasebetleri, ne de Almanya'nın gücü düşünülmüştü''

Türk-Alman İttifakını İran'da Yeniden Tesis Etme Girişimleri: Müttefiklerin İran'da Son Müşterek Harekât Denemesi

İran'a yönelik Türk-Alman ittifak planının ilk evresinin başarısızlıkla sonuçlanması tarafları yeni arayışlara itmiştir. Her ne kadar taraflar farklı muharebe alanlarında birtakım meşguliyetlere sahip olsalar da İran'dan bir türlü kopamamışlardır. Bu sebepten de İran konusunda yeniden avantajlı konuma geçebilmek için kendi aralarında çok üst düzey bir ismi buraya göndermeyi ve bütün işleri onun uhdesine bırakmayı planlamaya başlamışlardır. Nitekim hem Osmanlı Ordusu'nda uzun yıllar görev yapmış olması hem de Osmanlı devlet mekanizmasını çok iyi tanınması sebebiyle Colmar von der Goltz tarafların zihninde bu iş için biçilmiş bir kaftan olarak belirlemiştir³⁶.

Esasında Goltz Paşa'yı İran konusunda görevlendirme fikri, henüz Rus birlikleri Tahran'ı işgal etmeden önce yani 1915 sonbaharında ortaya çıkmıştır. Müttefikler, İran'a yönelik teşebbüslerini belirli bir düzen ve sistem içerisinde icra edebilmek için güçlü bir figür arayışı içerisine girmişler ve Goltz Paşa'nın da onayı ile onu Ekim 1915 tarihinde bu işin başına geçirmeye karar vermişlerdir. Nitekim bu kapsamda sık sık Enver Paşa, Bronsart Paşa gibi Türk ve Alman subaylarla görüşen Goltz Paşa kendisine tevdi edilen görevi layığı ile getirebileceğine inandırılmıştır. Böylece Goltz Paşa'nın yeni görev tanımı İran kuvvetlerinin Rusya ve İngiltere tarafından kullanılmasını engellemek ve İran'ı Türk-Alman ittifakının koridoru haline getirmek olarak belirlenmiştir. Bunun için de Goltz Paşa'ya para, silah ve cephaneden insan kaynağına kadar her türlü imkân sunulmuştur³⁷.

Goltz Paşa'nın geniş yetkiler ile Kasım 1915 tarihinde Bağdat'a hareket etmesi bir dizi karışıklığı beraberinde getirmiştir. Zira onun çok geniş yetkiler ile donatılması bu bağlamda sivil ve asker birçok önemli ismi kendisine bağlı hale getirmesi birtakım itirazların ortaya çıkmasına

³⁶ Colmar von der Goltz, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Osmanlı-Alman İlişkileri "Goltz Paşa'nın Hâtıratı"*, Yay., Hz., Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 118; Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 143-144.

³⁷Goltz, *"Goltz Paşa'nın Hâtıratı"*, s. 118-125.

neden olmuştur. Örneğin Tahran Sefiri Asım Bey 9 Aralık 1915 tarihinde İstanbul'a gönderdiği telgrafta ülke sınırları dışında görev yapan şahsının başka hiçbir memurdan emir alamayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine 12 Aralık 1915 tarihinde karışıklığı gidermek için İstanbul'dan Tahran'a gönderilen telgrafta, Asım Bey'e Goltz Paşa'nın emri altında olmadığı belirtilmiş ve kendisinin Goltz Paşa'ya görevini yürütebilmesi için gerekli yardımlarda bulunmasının önemli olduğu ifade edilmiştir³⁸.

Goltz Paşa'nın Bağdat'a vardığı süreçte müttefiklerin aralarında yaşadıkları uyuşmazlıklar neticesinde İran'da yürütülen müşterek harekât çökme noktasına gelmiş ve Ruslar Kut'ta sıkışan İngiliz birliklerini kurtarabilmek amacıyla Bağdat istikametine doğru hareket etmeye başlamışlardır. Bu sebepten Goltz Paşa, Bağdat'a varır varmaz İran konusunda müttefiklerin nasıl bir plan dahilinde hareket etmeleri gerektiğini analiz etmeye başlamıştır. Nihayetinde ilk etapta Kirmanşah'a doğru hareket ederek İran'daki vaziyeti bizatihi kendi görmüştür. Sonrasında Batı İran'a doğru daha önce gönderdiği Türk birliklerine ek olarak çok güvendiği Albay Bopp'u İran Cephe Komutanı olarak tayin ederek ocak ayının ilk günlerinde Bağdat'a geri dönmüştür³⁹.

Goltz Paşa'nın İran Cephe Komutanlığına bir Türk subay yerine bir Alman subayını ataması taraflar arasında var olan gerilimi ve güvensizliği daha fazla arttırmıştır. Her ne kadar Goltz Paşa bu tercihi Türk tarafının İran konusunda takip ettiği politikanın Alman hedef ve arzuları ile uyumlu olmaması bu bağlamda Ömer Fevzi Bey⁴⁰ gibi sahada aktif Türk elemanlarının Alman çıkarlarını baltalaması ile açıklasa bile bu durum müttefikler arasında krize neden olmuştur. Bilhassa Türk subayları arasında kendilerinin ikinci plana atıldığı fikri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yüzden de onlar bazen Goltz Paşa'nın emirlerine uyma noktasında⁴¹ gereken hassasiyeti göstermemişlerdir. Ayrıca İran Cephe

³⁸BOA. HR. SYS., 2339/10; Goltz, "Goltz Paşa'nın Hâtirâtı", s. 126-134; Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 144.

³⁹Goltz, "Goltz Paşa'nın Hâtirâtı", s. 140-143; Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 145.

⁴⁰Fevzi Bey de Almanların İran'da Osmanlı Devleti aleyhinde ciddi bir propaganda gerçekleştirdiklerini ve onların en az İngilizler ve Ruslar kadar kendilerinin karşısında olduklarını önemle vurgulamıştır. Arıkan, "Harb-i Umûmî'de", s. 13.

⁴¹Rafael de Nogales anılarında, Halil Paşa ile Goltz Paşa arasında yaşanan gerginliğinin boyutunu Bağdat'ın geçici valisi Şefik Bey üzerinden şu temsili sözler ile açıklamıştır:

Komutanı olarak atanan Albay Bopp'un Ocak-Şubat 1916 tarihlerinde gerçekleştirdiği aksiyonlar ile Rusları durdurmak bir yana onların İran'da daha fazla alan kazanmasına sebep olması ile müttefikler İran konusunda birbirleriyle tekrar karşı karşıya kalmışlardır⁴².

Müttefiklerin sahadaki uyuşmazlıkları buna bağlı olarak İran'da avantajlı bir konum elde edememeleri büyük umutlar bağlanan Goltz Paşa'nın tartışılmaya açılmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Türk tarafı zaman zaman açık zaman zaman gizli muhalefeti ile Alman tarafı ise Goltz Paşa'nın arzusu dışında sahadaki Alman subay ve konsolosluk görevlilerini değiştirmesi ile onun sahadaki etkinliğinin kaybolmasına neden olmuşlardır. Böylece Türk-Alman ittifakını yeniden tesis etme girişimi de bir anlamda sürüncemede kalmıştır⁴³.

Tarafların İran konusunda yaşadıkları anlaşmazlıklar devam ederken Goltz Paşa'nın nisan ayı içerisinde ani ölümü dengelerin alt üst olmasına neden olmuştur. Goltz Paşa ile birlikte İran'da daha dengeli ve sistemli bir politika tatbik etmek isteyen taraflar onun ölümü sonrasında yeniden birbirlerinden tamamen bağımsız bir şekilde hareket etmeye başlamışlardır⁴⁴.

Goltz Paşa'nın ölümü ile birlikte sahadaki hakimiyet tamamen Türk tarafına geçmiştir. Türk tarafını temsil eden Halil Paşa 1916 yılının bahar aylarından itibaren İran konusunda tam yetkili konumuna geçmiştir. Nitekim mayıs ayı içerisinde Enver Paşa'nın geniş bir heyet ile Bağdat'a yaptığı ziyaret bu durumun daha da pekişmesine neden olmuştur. Fakat Almanlar ise aynı süreçte artık müttefiklerin İran'da daha fazla mesai harcamamaları gerektiğini ifade etmeye başlamışlardır. Bu kapsamda Halil Paşa'nın kurmay başkanı von Gleich Almanya'nın İran meselesi ile uğraşmak yerine enerjisini daha doğru noktalara harcaması gerektiğini savunmuştur. Ancak Goltz Paşa'nın ölümü ile sahaya tamamen egemen

"Şefik Bey, Trablus Garp savaşında, Halil Bey Teğmen ya da yüzbaşıyken sırdışıymış. Efendisinin koruması altında şırmarmıştı. Hatta mareşalin emirlerini dinlememişti. "Ben yalnız şefim Halil Paşa'dan emir alırım" demişti. Düşünün, eğer bu yanıtı nezaket sahibi Von Der Goltz yerine, Liman Von Sanders'e söyleseydi, başına neler gelirdi" Nogales, *Osmanlı Ordusunda*, s. 165.

⁴²Goltz, "Goltz Paşa'nın Hâtirâtı", s. 142-152; Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 182.

⁴³Goltz, "Goltz Paşa'nın Hâtirâtı", s. 153-160.

⁴⁴Goltz, "Goltz Paşa'nın Hâtirâtı", s. 171-172; Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 183.

olan Türk tarafı bu eleştirileri bertaraf ederek İran'da yeniden avantajlı bir konum elde edebilmek için bu ülkeye bir askeri güç gönderilmesi konusunda karar kılmıştır. Nihayetinde Bağdat'ta 6'ncı Ordu bünyesinde yer alan 13'ncü Kolordu, birçok Alman subay ve erini himayesine alarak 1916 yazında İran'da Ruslara karşı ciddi başarılar elde etmiştir⁴⁵.

13'ncü Kolordu her ne kadar bünyesine birçok Alman subay ve erini alarak İran içerisine ilerlese de fiili anlamda Türk-Alman ittifakı Goltz Paşa'nın ölümünden sonra sona ermiştir. Alman tarafının Goltz Paşa'nın yerini önce von Gleich daha sonra General Gressmann ile doldurmak istemesi buna karşılık Türk tarafının bunu kabul etmemesi tarafların bu süreçten sonra İran'da müşterek bir şekilde değil bağımsız bir şekilde hareket etmelerinin önünü açmıştır⁴⁶.

Türk-Alman ittifakının fiili anlamda sonuçlanması bu bağlamda tarafların İran'da birbirlerinden bağımsız bir şekilde hareket etmesi rekabeti beraberinde getirmiştir. Bu rekabet neticesinde ortaya çıkan bazı sonuçlar da ilerleyen süreçte tarafların birbirlerini suçlamasına ve birbirlerinin faaliyetlerini engellemeye çalışmasına sebebiyet vermiştir. Bu kapsamda Hudud Emniyet Müfettişliğinden Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderilen 11 Ocak 1917 tarihli telgrafta; merkezi Bağdat'ta olmasına rağmen Irak ve İran'da faaliyet gösteren Wankhause isimli Alman şirketin Irak'ın tamamında ticaret ve sanayiye hâkim olabilmek için yüklü miktarda İran sim parasını dolaşıma soktuğu, bu dolaşım sebebiyle Osmanlı evrak-ı nakdiyesinin ciddi anlamda değer kaybettiği ve bu sebepten şirketin lağvı veya İran sim parasının Irak'ta kullanılmasının engellenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Nitekim Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti de vakit kaybetmeden gerekenin yapılması için bu yazıyı Başkumandanlık Vekaleti Celilesine göndermiştir⁴⁷.

Sonuç

⁴⁵Sanders, *Türkiye'de*, s. 164-169; Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 183-185.

⁴⁶Pomiankowski, *Osmanlı*, s. 207.

⁴⁷Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, 5. Şube, 32/32. Bundan sonraki kullanımlarda bu arşiv tasnifi (*BOA. DH. EUM. ŞB.*) olarak kısaltılmıştır.

İran, Türk ve Alman tarafının Birinci Dünya Savaşı sırasında ihtilafa düştüğü en önemli alanlardan birisi olmuştur. Tarafların genel anlamda savaştan beklentileri, özel olarak içerisine İran'ı da alan Doğu'ya yönelik arzuları, Türk-Alman ittifakının bu ülkedeki faaliyetlerinin değişkenlik içermesine sebebiyet vermiş ve İran'da güçlü bir ittifak politikasının tatbik edilebilmesini olanaksız kılmıştır. Şüphesiz bu durum da Türk ve Alman tarafının İran'da etkisiz kalmasına ve bu ülkenin ağırlıklı olarak Rusların istekleri neticesinde şekillendirilmesine aracılık etmiştir.

Türk ve Alman tarafının sahadaki uyuşmazlığı, alanı kaplama noktasındaki yetersizlikleri ise savaşın her iki taraf açısından genel bir özeti şeklinde tezahür etmiştir. Zira bu uyuşmazlık ve bu uyuşmazlığın sebep olduğu handikaplar iki müttefik devletin yalnızca bir alana yoğunlaşmadığını değil aynı zamanda genel harp amaçları açısından ortak bir zeminde buluşmadığını da ortaya koymuştur. Pek tabii ki bu durum büyük umutlarla girdikleri harpte müttefiklerin aynı kaderi kendi hazırladıkları farklı senaryolar ile tecrübe etmeleriyle sonuçlanmıştır.

Kaynakça

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)⁴⁸

Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, 5. Şube Belgeleri (DH.EUM.5.ŞB.)
Hariciye Nezareti Siyasî Kısım (HR.SYS.)

Kaynak Eserler, Araştırma ve İncelemeler

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım, İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri*, Yay., Hz., Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, C. 1, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

Alkan, M. Nail, "Hayranlık, Dostluk ve Çıkar Üçgeninde Türk-Alman İlişkileri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, Nisan 2015, s. 35-48.

Arıkan, Mustafa, "Harb-i Umûmî'de Osmanlı Devleti'nin İran Cephesi'nde Yaşadığı Bazı İstihbarat Zaafları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 53, 2013, s. 1-16.

Atabaki, Touraj, "I. Dünya Savaşı, Büyük Devletler Arasındaki Çekişmeler ve İran'da Siyasal Toplumun Doğuşu", *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş*

⁴⁸Arşiv belgelerinin numaraları metin içerisinde verilmiştir.

Alanı, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 1-7.

Atabaki, Touraj, “Doğu’ya Yöneliş: İran’da Osmanlı İstihbarat Servisinin Faaliyetleri”, *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 29-43.

Atabaki, Touraj, “Pantürkizm ve İran Milliyetçiliği”, *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 125-140.

Ayaydın, Rıdvan, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin İran’da Cihad-ı Ekber Faaliyetleri*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2016.

Cemal Paşa, *Hatıralar*, Yay., Hz., Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

Cronin, Stephanie, “İran Milliyetçiliği ve Devlet Jandarması”, *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 45-69.

Çağlayan, K. Tuncer, “Afganistan’da Bir Türk-Alman Heyetinin Faaliyetlerine Karşı İngiltere’nin Politikaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVII, S. 50, Temmuz 2001, s. 409-428.

Çolak, Mustafa, *Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Erickson, Edward J., *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu*, Çev., Mehmet Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.

Ettehadiyyeh, Mansoureh, “İran Geçici Hükümeti”, *İran ve I. Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Edit., Touraj Atabaki, Çev., Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 9-28.

Falkenhayn, Erich von, *Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya*, Çev., Kurmay Yarbay Bursalı Mehmet Nihat, Yay., Hz., Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

Goltz, Colmar von der, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Osmanlı-Alman İlişkileri “Goltz Paşa’nın Hâtirâtı”*, Yay., Hz., Faruk Yılmaz, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

Guhr, Hans, *Anadolu’dan Filistin’e Türklerle Omuz Omuza*, Çev., Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

Hopkirk, Peter, *İstanbul’un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, Çev., Mehmet Harmancı, Bilgin Yayıncılık, İstanbul 1995.

Hughes, Thomas L., “The German Mission to Afghanistan, 1915-1916”, *German Studies Review*, Vol., 25, No., 3, October 2002, s. 447-476.

İran İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Belgeleri İran’ın Tarafsızlığı, Çev., Bilge Bulut, Pencere Yayınları, İstanbul 2009.

Karabekir, Kâzım, *I. Dünya Savaşı Anıları*, Yay., Hz., Ziver Öktem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

Karacagil, Ö. Kürşat, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devletinin İran'la İttifak Kurma Arayışları", *OTAM*, 36, Güz 2014, s. 95-116.

Keleşyılmaz, Vahdet, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Afganistan'a Yönelik Girişimleri", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara 2012, s. 1831-1844.

Kılıç, Sezen, "Alman Deniz Ataşesi Humann'ın Mektuplarında Enver Paşa", *Bilig*, S. 77, Bahar 2016, s. 109-130.

Koloğlu, Orhan, *Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa'ya*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2017.

Kress, von, *Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk*, Çev., Tahir Balaban, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

Kurtcephe, İsrail-Balcıoğlu, Mustafa, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi -Rauf Bey Müfrezesi-", *OTAM*, S. 3, 1992, s. 247-269.

Mcmeekin, Sean, *The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 2010.

Mcmeekin, Sean, *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, Çev., Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

Metin, Barış, *Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasî Nüfuz Mücadeleleri*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2007.

Mühlman, Carl, *İmparatorluğun Sonu 1914*, Çev., Kadir Kon, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

Nogales, Rafael de, *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)*, Çev., Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2008.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım 1*, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

Özgüldür, Yavuz, "Yüzbaşı Helmut Von Moltke'den Müşir Liman Von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askeri Heyetleri", *OTAM*, S. 4, 1993, s. 297-307.

Pomiankowski, Joseph, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü*, Ter., Kemal Turan, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014.

Sanders, Liman von, *Türkiye'de Beş Sene*, Çev., Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yay., Hz., Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013.

Sarısamam, Sadık, "Ömer Naci Bey Müfrezesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu Dergisi*, S. 16, 1995, s. 501-513.

Sarısamam, Sadık, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İnan Elçiliğimiz İle İrtibatlı Bazı Teşkilat-ı Mahsusa Faaliyetleri", *OTAM*, S. 7, 1996, s. 209-217.

Seidt, Hans-Ulrich, "From Palestine to the Caucasus-Oskar Niedermayer and Germany's Middle Eastern Strategy in 1918", *German Studies Review*, Vol., 24, No., 1, February 2001, s. 1-18.

Sonat, Ramazan, "Tahran Sefiri Asım Bey'in Raporları Doğrultusunda Birinci Dünya Savaşı Sırasında İnan'daki Rus Askerî Varlığı Üzerine Bir İnceleme", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, Vol., 5, Issue.,13, November 2018, s. 179-191.

Sonat, Ramazan, "Bir Cephe İki Önemli Askerî Hata: Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı Sırasında Bağdat'ı Nasıl Kaybetti Sorusu Üzerine Düşünsel Bir Analiz", *History Studies*, 11/5, (Ekim 2019), s. 1731-1751.

Will, Alexander, "Birinci Dünya Savaşı'nda Alman-Osmanlı İlişkileri Bağlamında Cihad Propagandası, Bunun Etkileri ve Getirdiği Sorunlar", *Mehmet Âkif, 100 Yıl Sonra Berlinde*, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Mehmet Âkif Ersoy Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 180-190.

Yılmaz, Veli, "I nci Dünya Harbi ve 2 Ağustos 1914 Tarihli Türk-Alman İttifak Antlaşması", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 3, S. 9, 1992, s. 121-131.

Yüksel, Çağdaş, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa*, (Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Denizli 2019.

Yüzbaşı Ömer Fevzi Bey, *Osmanlı Gayrinizami Harp Doktrini*, Yay., Hz., Ali Güneş, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.